

NUTQI RIVOJLANMAGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA
NUTQIY MULOQOT VOSITALARINI SHAKLLANTIRISHDA SYUJETLI-
ROLI O'YINLAR (QO'G'IRCHOQ TEATR)

Komilova Umida To'ra qizi

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti

Maxsus pedagogika yo'nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada nutqi to'liq rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini shakllantirishda grammatik tuzilishi va leksik jihatdan boyitishda qo'g'irchoq teatrning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Maqsad — teatr o'yinlari orqali bolalarning fonetik, leksik, grammatik va bog'lanishli nutq komponentlarini rivojlantirish usullarini aniqlash va amaliyotga tatbiq etishdir. Maqolada qo'g'irchoq teatrning interaktiv va dramatik shakllari, uning bolalarning nutqiy faoliyatini rag'batlantirishdagi roli, shuningdek, nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarda muloqot va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *grammatik tuzilish, leksik boylik, maktabgacha yosh, nutq rivoji, pedagogik vosita, qo'g'irchoq teatr, umumiy nutq buzilishi.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается значение кукольного театра в формировании грамматической структуры и обогащении лексического запаса речи у детей дошкольного возраста с неполным развитием речи. Цель исследования — выявить и применить методы развития фонетических, лексических, грамматических и связных компонентов речи детей через театрализованные игры. Статья анализирует интерактивные и драматические формы кукольного театра, его роль в стимулировании речевой активности детей, а также возможности развития коммуникативных и социальных навыков у детей с неполным развитием речи.*

Ключевые слова: *грамматическая структура, дошкольники, кукольный театр, лексическое обогащение, общее недоразвитие речи, педагогическое средство, развитие речи.*

Abstract: *This article discusses the importance of puppet theater in the grammatical structuring and lexical enrichment of speech in preschool children with incomplete speech development. The purpose is to identify and implement methods for developing children's phonetic, lexical, grammatical, and coherent speech components through theatrical play. The article analyzes the interactive*

and dramatic forms of puppet theater, its role in stimulating children's speech activity, and its potential for developing communication and social skills in children with incomplete speech development.

Keywords: *general speech delay, grammatical structure, lexical enrichment, pedagogical tool, preschool children, puppet theater, speech development.*

O'yinlar bolalar uchun yoqimli bo'libgina qolmay, yangi so'zlarni mustahkamlab eslab qolishga qulay sharoit yaratadi. Logoped yoki tarbiyachi aynan nomini o'rganish kerak bo'lgan o'yinchoqlar bilan maxsus o'yinlarni tashkil qiladi. Bola to'g'ri talaffuzga to'liq ega bo'ladi. Bu yoshda fonematik tahlil shakllanadi – so'zdagi tovushlar soni va tartibini aniqlash qobiliyati. Bola deyarli ona tilidagi barcha tovushlarni ajrata oladi. U hikoya qilishni, qayta hikoya qilishni o'zlashtiradi, syujetni, intonatsiyani o'zgartirib hikoya tuzadi, matnga nisbatan munosabatini bildiradi.[1] Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq va nutqiy munosabatlarni shakllantirishdagi qiyinchiliklar L. S. Vygotskiy,[2] M. I. Lisina, A. N. Leontyev, A. R. Luriy, S. L. Rubinshteyn, D. B. Elkonin va boshqalar tadqiqotlarida aniqlangan. Nutq — bu muloqot vositasi sifatida bolalar va kattalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir imkoniyatlarini belgilaydi, ijtimoiy-madaniy tajriba va uning bevosita rivojlanish zonasi jarayonida shakllanadi. Nutqni egallash psixik funksiyalarni belgilovchi ramz va mazmun orqali yuqori psixik faoliyat shakllarining rivojlanishiga yo'l ochadi. Ularga quyidagilar kiradi: kontseptual tafakkur, semantik mantiqiy xotira, ixtiyoriy qabul qilish shakllari, xotira va diqqat. [3] III darajadagi umumiy nutq yetishmovchiligi bo'lgan bolalarda bog'langan nutqning shakllanishi sekin kechadi va ma'lum sifat xususiyatlari bilan tavsiflanadi. Bolalar o'z fikrlarini mantiqan izchil ifodalashga qodir emaslar; eng katta qiyinchiliklar ixtiyoriy bog'langan nutqni tuzishda kuzatiladi.

O.S. Gomzyak o'z ishida ta'kidlaydi: «Maktabga kirish vaqtida ularning leksiko-grammatik vositalari shakllanish darajasi normadan sezilarli darajada ortda qoladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarda mustaqil bog'langan kontekstual nutq uzoq vaqt davomida mukammal bo'lmay qoladi — fikrlarni rejalashtirishda, materialni tanlashda, leksiko-grammatik tuzilmani yaratishda, izchillik va mantiqiy ketma-ketlikni saqlashda qiyinchiliklar kuzatiladi. Bu esa bolalarga o'qish jarayonida qo'shimcha qiyinchiliklar yaratadi».[4]Teatr o'yinlarni tashkil etishda turli xil teatr turlari ishlatiladi: qo'g'irchoq teatri, flanellyografi, barmoq teatri, soyali teatr, tekislik teatr, o'yinchoqlar teatri, yengil qo'yiladigan poyabzal va belbog'lar, qahramonlar shapkasi, kostyumlar va boshqalar. Shunday qilib, teatr o'yinlari bolaning

shaxsiyati rivojlanishiga, xususan, nutqining shakllanishiga xizmat qiladi. Teatralizatsiyalangan o'yindan foydalanib, pedagog bolaga tushunarli va o'yin shaklida leksiko-grammatik kategoriyalarni tabiiy va erkin ravishda rivojlantirishi va mustahkamlashi mumkin. Ushbu ishda tarbiyachilar va logopedlarning roli juda muhim. Tarbiyachilar bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtiradi va teatr o'yinida tarbiyaviy va axloqiy vazifalarni birinchi o'ringa qo'yadi. Logoped esa, bolalarning olingan bilimlariga tayangan holda, ishni davom ettiradi va nutqiy vazifalarni birinchi o'ringa qo'yadi. Logoped tomonidan mustahkamlangan grammatik kategoriyalar tarbiyachilar tomonidan qisman o'z mashg'ulotlariga kiritiladi. Kichik guruhlarda ertaklar, qo'shiqlar va rus xalq ertaklarini sahnalashtirish bolalarda emotsional kayfiyat yaratadi va qisqa so'zlar va jummalarni takrorlash, to'ldirish, talaffuz qilish istagini uyg'otadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda asosan qayta yaratishga asoslangan tasavvur ustun bo'ladi. Amaliy, predmetli faoliyatda u erta va kichik maktabgacha yoshdayoq o'yin, konstruksiya qurish, rasm chizish jarayonida keng namoyon bo'ladi. Og'zaki faoliyatda esa tasavvur olti yosh oxiri yoki yetti yoshda paydo bo'ladi. Ushbu bosqichda tasavvur tobora faol va ijodiy xarakter kasb etadi. Xayoliy qahramon hayoti haqida hikoya o'ylab topishda bola o'z tajribasida uchragan, shaxsan boshidan kechirgan yoki boshqalardan eshitgan o'xshash holatlarni aqliy tahlil qiladi, so'ngra yangi hodisani — syujetni, qahramonning qiyofasini va uning hayot sharoitlarini sintez qiladi. Hikoya o'ylab topishga rahbarlik qilish jarayonida yaratuvchan ijodiy tasavvur bo'sh fantaziyaga aylanib ketmasligiga e'tibor berish zarur, chunki psixologiyada bu holat aqlning tanqidiyligi yetishmasligi bilan tavsiflanadigan salbiy sifat sifatida baholanadi. Hikoya o'ylab topish jarayonida bolalarda tanqidiy fikrlash ham bir vaqtda shakllanadi (“bu shunday bo'lishi mumkinmi?”). Nutqi to'liq rivojlanmagan (NTR) bolalarda bog'langan nutq yetarli darajada shakllanmagan bo'ladi. Lug'at boyligining cheklanganligi, bir xil tovushli so'zlarning turli ma'nolarda takror-takror qo'llanilishi nutqni kambag'al va stereotip holga keltiradi. Hatto voqealar o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlikni to'g'ri tushungan holda ham, bolalar ko'pincha faqat harakatlarni sanab o'tish bilan cheklanadilar. Qayta hikoya qilishda NTR bo'lgan bolalar voqealarning mantiqiy ketma-ketligini yetkazishda xatolarga yo'l qo'yadilar, ayrim bo'g'inlarni tushirib qoldiradilar, faol ishtirok etuvchi shaxslarni “yo'qotib qo'yadilar”. Tavsifiy hikoya ular uchun qiyin bo'lib, odatda hikoya alohida predmetlar va ularning qismlarini sanab o'tish bilan almashtiriladi. Logoped tomonidan berilgan reja asosida o'yinchoq yoki predmetni tasvirlashda sezilarli qiyinchiliklar kuzatiladi. Ijodiy hikoya tuzish NTR bo'lgan bolalarga juda qiyin kechadi va ko'pincha umuman shakllanmagan bo'ladi. Bolalar

hikoya g'oyasini aniqlashda, tanlangan syujetni izchil rivojlantirishda va uni til vositalari orqali ifodalashda jiddiy qiyinchiliklarga duch keladilar. Ko'pincha ijodiy topshiriqni bajarish tanish matnni qayta hikoya qilish bilan almashtiriladi. NTR bo'lgan bolalarda bog'langan nutqni shakllantirish korreksion tadbirlar majmuasida ustuvor ahamiyatga ega. Bunday bolalarni o'qitishni tashkil etish ularning o'z nutqiy ifodasini rejalashtirish, nutqiy vaziyat sharoitida mustaqil yo'nala olish va o'z fikrining mazmunini aniqlash ko'nikmalarini shakllantirishni nazarda tutadi. Maktabga tayyorlov guruhida NTR bo'lgan bolalarni ijodiy elementlar bilan hikoya tuzish va qayta hikoya qilishga o'rgatish bo'yicha korreksion ishlarning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

Ikki predmetli rasm asosida gap tuzish (buvi — kreslo; qiz — olma; bola — vaza) va keyinchalik gapni bir xil aniqlovchilar hamda boshqa ikkinchi darajali bo'laklar bilan kengaytirish. (Qiz olma yeyapti. Qiz shirali shirin olma yeyapti. Yoqimli, mehribon qiz chiroyli ko'k-qizil yubkada shirali shirin olma yeyapti.) Turli xil buzilgan gaplarni tiklash: so'zlar tartibsiz berilganda; so'zlar boshlang'ich grammatik shaklda berilganda; ayrim so'zlar tushirib qoldirilganda; gap boshi yoki oxiri yo'q bo'lganda. “Jonli rasmlar” asosida gap tuzish va flanelografda harakatlarni namoyish etish. Bu ish turi vaziyatlarni modellashtirish, fazoviy yo'nalishlarni kiritish imkonini beradi hamda ko'makchi so'zlar va kelishik birikmalarining nutqda mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Mazmuniy jihatdan buzilgan gaplarni tiklash. Logoped aytgan so'zlardan keraklilarini tanlab olib, ular bilan gap tuzish. Ushbu topshiriqlar bolalarni gaplarni mantiqiy ketma-ketlikda joylashtirishga, matnda tayanch so'zlarni topishga o'rgatadi hamda reja tuzish, fikr mavzusini aniqlash, asosiy jihatlarni ajratish va boshi, davomi hamda oxiri bo'lgan mustaqil nutqiy bayonni izchil qurish ko'nikmalarini shakllantiradi. Mazkur topshiriqlarni bajarish jarayonida bolalarda so'zlar va so'z birikmalarining ma'nosi haqidagi tasavvurlar faollashadi, o'z fikrini aniq ifodalash uchun til vositalarini tanlash ko'nikmalari takomillashadi. Katta va maktabga tayyorgarlik guruhlarida leksiko-grammatik kategoriyalar, shuningdek, bolalar bilan tanishtiriladigan badiiy asarlar materiallari murakkablashadi. Grammatik kategoriya va badiiy asar o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri bog'lanish kichik va o'rta guruhlardagi kabi yo'qoladi. Shu sababli, har bir teatr o'yinida bir nechta nutqiy vazifalarni hal qilamiz. Teatralashtirilgan o'yin bolalarni o'qitishda yaxshi asos bo'lib xizmat qiladi. U, bir tomondan, mashg'ulotlarda olingan ko'nikma va malakalarni mustahkamlaydi, ikkinchi tomondan, qiziqarli va jozibali shaklda yangi bilimlarga bo'lgan ehtiyojni uyg'otadi, dunyoqarashni kengaytiradi, atrof-muhit haqidagi bilimlarni oshiradi, hamkorlik va birgalikda hissiyotlarni boshdan

kechirishga o'rgatadi. Chunki leksiko-grammatik kategoriyalarni rivojlantirish jarayoni juda uzoq va mehnat talab qiladigan bo'lgani uchun, biz bu vazifalarni hal qilish uchun badiiy asarlarni ayniqsa ehtiyotkorlik bilan tanlaymiz. Teatralizatsiyalangan o'yinlar faqat yaxshi o'rganilgan material asosida olib boriladi. Maksimal natijalarga erishish uchun ota-onalarni ham jalb qilish zarur, ular kundalik hayotda bolalarning olingan bilimlarini mustahkamlash imkoniga ega bo'ladi. Ota-onalar uchun ma'lumot stendida o'tilgan badiiy asarlar, suhbat uchun tavsiya etilgan savollar, leksiko-grammatik kategoriyalarni mustahkamlash va takrorlash vazifalari, bolalar bilan o'rganiladigan she'rlar va qo'shiqlar joylashtiriladi.[5]

Manba: muallif tomonidan tayyorlangan

Teatrli o'yinlarni qo'llash og'ir nutq buzilishiga ega bolaning rivojlanishini har tomonlama ta'minlaydi:

atrof-muhit haqida bilimlarni shakllantiradi;

bolalarning soʻz boyligini faollashtiradi va kengaytiradi, tovush talaffuzini, grammatik tuzilmani va bogʻlanishli nutq koʻnikmalarini, uning tezligi va ifodali boʻlishini takomillashtiradi;

bolalarda psixik jarayonlarni rivojlantiradi (diqqat, xotira, qabul qilish, tafakkur, tasavvur);

bolalarda motorika, koordinatsiya, harakatlarning silliqligi, tez moslashuvchanlik va maqsadga yoʻnaltirilganlikni takomillashtiradi;

bolada emotsional-irodaviy sohani rivojlantiradi.

Koʻrib turganimizdek, teatrli faoliyatni qoʻllash va joriy etish bilan logopediya ishlari ogʻir nutq buzilishiga ega bolalarning nutq koʻnikmalarini shakllantirish va rivojlantirishning barcha yoʻnalishlarida olib boriladi.[6] Logopediya ishida eng oddiy turdagi qoʻgʻirchoq teatrlar — rasm teatridan va flanellegraf teatridan foydalanish maʼqul hisoblanadi. Ularni leksik mavzularni oʻrganishda qulay qoʻllash mumkin. Masalan, “Yovvoyi hayvonlar” mavzusini oʻrganayotganda flanellegrafda “Boʻgʻirsoq” ertaklaridan foydalanamiz; “Sabzavotlar” mavzusini oʻrganishda “Sholgʻom” (qoʻziqorin yoki sabzi kabi sabzavot haqida ertak) ertagi. “Koʻchib yuruvchi qushlar” mavzusini oʻrganganimizda esa “Gʻozlar” ertagini oʻrganamiz. Butun ertakni ham, alohida parchalarni ham ishlatish mumkin. “Yoʻl harakati qoidalar” mavzusini oʻrganish vaqtida esa sevimli qahramonlar — Buratino, Pyero, Malvina bilan rasm teatridan foydalanib juda qiziqarli mashgʻulot oʻtkazish mumkin. Mening arsenalimda shuningdek, mini-koʻrgazmali qogʻoz barmoq teatrining toʻplamlari ham bor, ular ishni muvaffaqiyatli toʻldiradi. Qoʻgʻirchoqlar bilan ishlash jarayonida yangi gʻoyalar va loyihalar paydo boʻladi.[7]

Xulosa. Nutqi toʻliq rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarda bogʻlangan nutqni shakllantirish zarur, korreksion vazifa hisoblanadi. Syujetli-rolli oʻyinlar, xususan qoʻgʻirchoq teatr va boshqa sahnalashtirilgan faoliyatlar, bolalarda tasavvur va ijodiy fikrlashni chuqurlashtirishda muhim vositadir. Bola fikrini mantiqiy ketma-ketlikda ifodalash, soʻz boyligini oshirish va nutqiy tarkibni mustahkamlash imkoniga ega boʻladi. Albatta, ijodiy hikoya tuzish tanqidiy fikrlashni faollashtiradi va mavhumlashtirish qobiliyatini shakllantiradi, nutqni nafaqat vosita, balki ijodiy mahsul sifatida rivojlantiradi. NTR bolalar bilan ishlashda korreksion jarayon quyidagilarni oʻz ichiga oladi: gaplarni tuzish va kengaytirish, mazmuniy xatolardan xoli gaplarni tiklash, tayanch soʻzlar asosida mantiqiy hikoya yaratish, shuningdek flanellograf va jonli vizual-materiallar yordamida predmetli faoliyatni integratsiyalash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. Ушакова О.С. Развитие речи детей 3–5 лет. — Москва: Сфера, 2016.
2. Выготский Л. С. Детская психология. — Москва: Педагогика, 1984
3. Мартынова Н. А. Кукольный театр как средство речевого развития детей дошкольного возраста
4. Гомзяк О.С. Организация логопедической работы с детьми 5–7 лет с ОНР III уровня. Пособие для логопеда. — М.: Гном, 2019.
5. Парфенова Е. В. Развитие речи детей с ОНР с помощью театрализованной деятельности. — М.: ТЦ «Сфера», 2013.
6. Гаврилова О. А. Театрализованная деятельность в логопедической практике с детьми с тяжелыми нарушениями речи. — МБДОУ «Детский сад № 129», г. Чебоксары
7. Хатинская, О. В. Кукольный театр как одно из средств логопедического воздействия.

